

8th class sanskrit Solution रघुदासस्य लोकबुद्धिः रघुदास की लोकबुद्धि

अभ्यासः

मौखिक –

1. उच्चारणं कुरुत

नातिसम्पन्नोऽपि , नानुभवति , चिन्ताग्रस्तः , प्रवेशिकापरीक्षोत्तीर्णः , तावेव , तदवलोक्य , निर्धनस्यापि , प्राप्नुयात् , यतसंख्यकः ।

2. एकपदेन उत्तरं वदत

(क) रामभद्रनामकं नगरं कुत्र अस्ति ?

उत्तरम् – भारतवर्षे ।

(ख) हरिप्रसादस्य प्रतिवेशी कः अस्ति ?

उत्तरम् – रघुदासः ।

(ग) रघुदासस्य पुत्रः कः अस्ति ?

उत्तरम् – बिन्दुप्रकाश ।

(घ) कस्य द्वौ पुत्रौ स्तः ?

उत्तरम् -हरिप्रसादस्य ।

(ङ) हरिप्रसादस्य परिवारे कियत्यः कन्याः सन्ति । उत्तरम् – षष्ठी ।

लिखित –

3. मञ्जूषातः अव्ययपदं चित्वा वाक्यानि पूरयत

एव , च , सदा , अपि , एवम् , अति

प्रश्नोत्तर

(क) तस्य परिवारे षट् कन्या द्वौ च पुत्रौ वर्तन्ते । (ख) कन्यासु तिसः एव विद्यालये गच्छन्ति ।

(ग) हरि प्रसादः सदा चिन्ता यस्तो वर्तते ।

(घ) एवम् सम्पन्नः हरिप्रसादः प्रतिवेशिनः रघुदासस्य निर्धनस्य प्रसन्नतायै ईष्यति ।

(ङ) बिन्दु प्रकाशः अति मेधावी वर्तते ।

4. निम्नलिखितानां शब्दानां प्रकृति – प्रत्यय – विभागं कुरुत-

आगत्य , विहस्य , आगताः , कुर्वन् , तिष्ठन् , पिबन् , मृतः ।

उत्तरम् -आगत्य = आ + √गम् + ल्यप् ।

विहस्य = वि + √हस् + ल्यप् ।

आगताः = आ + √गम् + वत् (बहुवचन) ।

कुर्वन् = √कृ + शत् (पुलिङ्ग) ।

तिष्ठन् = √स्था + शत् (पुलिङ्गं) ।

पिबन् = √ पिब् + शत् (पुंलिङ्गं) ।

मृतः = √ म् + क्त (पुलिंग) ।

5. अधोलिखितानां शब्दानां प्रयोगेन वाक्यं निर्माणं कुरुते

प्रश्नोत्तरम् –

गृहे = स : गृहे वसति ।

सदा = सदा सत्यम् वद् ।

जनाः = जनाः अत्र न निवसन्ति ।

सह = रामेण सह सीता वनं आगच्छत् ।

तत्र = तत्र एक : कुपः अस्ति ।

यदा – कदा = यदा – कदा मम् गृहे अतिथिः आगच्छति ।

वर्तते = पाटलिपुत्रे गोलगृहं वर्तते ।

6. निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तरं एकाक्येन लिखत-

(क) रघुदासस्य पुत्रः कीदृशः अस्ति!

उत्तरम् – रघुदासस्य पुत्रः मेधावी अस्ति ।

(ख) कस्य मातापितरौ निजस्य सन्तानस्य उत्त्रतिं विलोक्य प्रमुदिती भवतः ?

उत्तरम् – बिन्दु प्रकाशस्य माता – पितरौ निजस्य संतानस्य उत्त्रतिं विलोक्य प्रमुदितौ भवतः ।

(ग) कः स्वकीय विशालं परिवार सदा निन्दति ?

उत्तरम् – हरिप्रसादः स्वकीयं विशालं परिवारं सदा निन्दति ।

(घ) वर्तमानकाले के जनाः धन्याः ?

उत्तरम् – वर्तमान काले ते जनाः धन्याः यस्य परिवार अल्पकायः ।

(ङ) कस्य परिवारः बहुसंख्यकः अस्ति ?

उत्तरम् -हरि प्रसाद परिवारः बहुसंख्यकः अस्ति ।

7. अधोलिखितानां पदानां लकार पुरुषं वचनञ्च लिखत ।

उत्तरम् –

पदानि धातु लकारः पुरुष. वचनम्

यथा-सन्ति अस् लट्लकारः प्रथम पु. बहुवचनम् तिष्ठन्ति

भविष्यति भू लट्लकारः प्रथम पु. एकवचनम् वर्तते

भवतः भू लट्लकारः प्रथम पु. द्विवचनम् अभवत्

गच्छेयुः गम् विधिलिङ्गलकार प्रथम पु. बहुवचनम्

स्था लट्लकारः प्रथम पु. बहुवचनम्

वृत् लट्लकारः प्रथम पु. एकवचनम्

भू लङ्गलकारः प्रथम पु. एकवचनम्

8. अधोलिखितानां पदानां लिङ्गं विभक्तिञ्च लिखत्।

उत्तरम् –

पदानि लिङ्गम् विभक्तिः वचन

यथा- तेषाम् पुलिङ्गं षष्ठी बहुवचन

तासाम्	स्तीलिङ्गः	षष्ठी	बहुवचन सन्देहः	पुलिङ्गः	प्रथमा	एकवचन
कन्यासु	स्तीलिङ्गः	सप्तमी	बहुवचन विद्यालये	पुलिङ्गः	सप्तमी	एकवचन
परिवारस्य	पुलिङ्गः	षष्ठी	एकवचन			

9. विशेष्य – विशेषणानाम् उचितं मेलनं कुरुत –

विशेषण पदानि विशेष्य पदानि

विशाले	ग्रामपरिवारः
एकः	गृहे
स्वकीयम्	सन्तानस्य
निजस्य	विशालम्
महती	कारणात्
अस्मात्	समस्या

उत्तरम्	
विशाले	गृहे
एकः	ग्रामपरिवारः
स्वकीयम्	विशालम्
निजस्य.	सन्तानस्य
महती	समस्या
अस्मात्	कारणात्

10. उदाहरणानुसृत्य लकार परिवर्तनं कुरुत-

वर्तमान काल : भूतकालः यथा – तत्र एकः नरः अस्ति तत्र एकः नरः आसीत् उत्तरम्
 (क) सः कुत्र गच्छति ? सः कुत्र अगच्छत् (ख) ते फलं खादन्ति । ते फलं अखादन्
 (ग) रीता विद्यालये पठति । रीता विद्यालये अपठत् (घ) वृक्षात् पत्राणि पतन्ति । वृक्षात् पत्राणि अपतन् (झ)
 सः स्वपरिवरेण सह सुखेन तिष्ठति –
 सः स्वपरिवरेण सह सुखेन अतिष्ठत् ।

11. अधोलिखितानां पदानां विलोमपदानि लिखत

यथा – गच्छन्ति	आगच्छन्ति
सर्वदा	एकदा
सम्पन्नः	विपन्नः
निजः	परः
मूर्खः	पण्डितः
धनवान्	धनहीनः

योग्यता – विस्तारः

प्राचीन भारत में निवासियों की संख्या बहुत कम थी । भूखण्डों पर लोग जहाँ – तहाँ बस जाते थे । भूमि के क्रय – विक्रय का प्रश्न नहीं था । विपुल मात्रा में प्राप्त प्राकृतिक संसाधनों का स्वेच्छा से लोग प्रयोग करते थे । न कहीं जल की कमी थी , न ईधन की , न पशुओं की और न स्वपार्जित अन्न की । परिणाम था कि प्राकृतिक संकट भले आते थे किन्तु सामान्य रूप से लोग तनावमुक्त एवं प्रसन्न रहते थे । ऐसी स्थिति में ही प्राचीन संस्कृत ग्रन्थों में ” अष्टपुत्रा भव ” , पुत्रवती भव इत्यादि आशीर्वचन दिये जाते थे । सबका एक ही तात्पर्य था कि वंशवृद्धि हो , जनसंख्या बढ़े । कालक्रम से जनसंख्या इतनी बढ़ गयी कि प्राकृतिक संसाधन लोगों के लिए कम पड़ने लगे । इतना ही नहीं , जल , वायु , आकाश , पृथकी आदि सभी संसाधन प्रदूषित भी होने लगे । प्रकृति पर नियंत्रण रखने वाले जीव – जन्तुओं और वनस्पतियों का भयंकर संहार हुआ । विज्ञान ने मानव की सुख – सुविधा तो बढ़ा दी किन्तु समस्त पर्यावरण का प्रदूषण भी बढ़ा दिया । कहा जाता है कि विश्व में जनसंख्या का संतुलित वितरण नहीं है , किसी देश में संसाधनों से कम लोग हैं , तो किसी देश में सभी संसाधन मिलकर भी जनसंख्या की मांग पूरी नहीं कर सकते । हमारे देश में यह दूसरी स्थिति ही है ।

ऐसी स्थिति में जनसंख्या का नियंत्रण बहुत आवश्यक है । प्रसिद्ध दार्शनिक बट्रेप्ड रसेल ने ज्ञान (Knowledge) तथा बुद्धि (Wisdom) का अन्तर बताते हुए यह उदाहरण दिया है कि ज्ञान ने मृत्युदर पर बहुत नियंत्रण कर लिया है किन्तु उस अनुपात में मनुष्य के पास यह बुद्धि नहीं थी कि जनसंख्या पर भी नियंत्रण किया जाए । परिणामतः संसार के समक्ष सभी प्राकृतिक संसाधन कम पड़ने लगे । आज समस्त विश्व इस ओर जागरूक हो गया है कि जनसंख्या पर नियंत्रण किया जाय । हमारा पड़ोसी देश चीन अपनी विशाल जनसंख्या के लिए विश्वविख्यात था किन्तु उसके अधिकारियों ने बुद्धि का अद्भुत उदाहरण देते हुए जनसंख्या वृद्धि की दर लगभग शून्य तक पहुँचा दी है । हमारे देश में भी इसका अनुकरण करने के प्रयास हो रहे हैं किन्तु समुदाय की सदिच्छा के बिना यह कार्य असम्भव है ।

इस कथा के द्वारा दिखाया गया है कि छोटे परिवार का अपने संसाधनों से अच्छी तरह भरण – पोषण किया जा सकता है जिससे सभी सदस्य प्रसन्न रह सकते हैं । परिवार में संसाधन कितने भी हों उनका वितरण हो जाने पर वे कम पड़ जाते हैं ॥